

Володимир Янів

ПОЕЗІЯ У В'ЯЗНИЦІ

Мюнхен

1952

Володимир Янів

ПОЕЗІЯ У В'ЯЗНИЦІ

Видання Ліги Українських Політичних В'язнів

Мюнхен 1952 р.

Друкарня «ЦИЦЕРО» Мюнхен, Дахауерстр. 9/II/3.

ПОЕЗІЯ У В'ЯЗНИЦІ

Бувають теми, які ворушать думки згromадженої авдиторії, що заки їх розгорнено в доповіді. До таких тем безперечно належить проблема в'язничної поезії, чи пак, вірніше, поезії в тюрмі. Це ствердження важне зокрема для нас — українців. У нас бо ця тема промовляє не тільки до інтелекту, не тільки побуджує уяву, але родить теж почування, нагадує деякі дорогі прізвища, іхні трагедії й сильнішу від трагедій волю жити й перемагати лихий талан. Кому ж невідомі козачі невольници думи. Тарасові „захаляні книжечки”, чи жах Франкових вірші перед наругою й безпросвітньою темрявою бесоняшних камер? Хто не чував про „Сонети і строфы” Кравцева чи про „Прокляті роки” Юрія Клена? Терпіння довгих століть і багатьох поколінь, соборне зусилля всіх українських земель, та їх готовість на жертву, нефальшований патос полум'яного ідеалізму — бринячть у відчайних словах борців із закутими руками і завжди горючим серцем. І загадка про них та їхню спадщину мусить находити відзвук навіть у час стихійних нещасть, які потрясають до глибини життям мільйонів і залишають у них, на місці почувань, сірий попіл байдужості й отупіння.

Але поруч з відомими в'язничними творами наших майстрів слова, с напевно незлічені невідомі. Невідомі ж вони, бо ніде не записані, зберігані тільки в пам'яті авторів. — разом з ними за Гратами пропадають. Тільки бліді натяки, тільки скучні фрагменти говорять про геройче зусилля закутих боянів, щоб не відірвати візьки пальців від заворожених струн: десь декілька віршів Драй-Хмарі передстають крізь кільчасту огорожу суворої півночі, десь писав у листах Зеров про свої переклади Енеїди, поем Байрона, пісень Гаявати. А де ці твори під цю пору? Чи існують іще? Скільки болю в нас при згадці! Коли ж зрахувати всіх наших великих вигнанців останніх двох-трьох десятиріч, то потрясаюче враження поглибується. Ось „Літопис Політ'язня” подає в своєму 2. числі неповний список засланих до бульшевицьких концентраційних таборів письменників: їх 102. Скільки змісту криють ці цифри! Недурно представник МУР-у, вітаючи I Конгрес Ліги Українських Політичних В'язнів (у Мюнхені,

в червні 1946 р.), підкresлив, що між цими об'єднаннями — між об'єднанням письменників і об'єднанням політв'язнів існує глибокий зв'язок. Не є темою доповіді спиняється над причитами цієї гекатомби. Досить пригадати, що наша романтична поезія так високо поставила ідеал поета, що йому припала, відповідно до його здібності, роля жерця, пророка, невінчаного володаря, наслідника князів чи гетьманів. „Великомучеником святым” уважає поета засланий Шевченко і порівнює його до ангела святого:

...жива
Душа поетова свята,
Жива в святих своїх речах;
І ми, читая, оживаем
І чуєм Бога в небесах.

Цьому ідеалові зостались вірні й сучасники. Тому то ненависть ворога чи його жадоба панування влучала завжди насамперед наших письменників. Про те говорять однаковою мірою такі імена, як Фальківський, Влизько, Косинка, як теж Теліга чи Ольжич, — тобто в рівній мірі жертви різних режимів. І це доказ, що елітою намагались бути письменники самі, але за еліту вважають письменників і скрізь. Це речі відомі й тому менш цікаві. Для нас сьогодні цікавішим є питання, чим пояснити, що навряд хоч один із цих творчих духів зрікся на засланні свого післанництва, що навряд хоч один перестав творити. Де бралася в них сила, щоб зберегти в собі віру в майбутнє, де бралось завзяття, щоб перемогти обставини, аж ніяк не сприятливі для творчості, — де бралась надія, що труд не буде сизифовим, безплідним, пропащим?

Бо це ще мало — хотіти вияснювати аналогіями чи просто навіть твердженням, що у в'язниці взагалі помічається нахил до віршописання. Можна навести цікаві приклади, але вони самі не з'ясовують проблеми, вони, щонайвище, ще більше побуджують до шукання. Так ось із спогадів російських революціонерів першої половини 19-го століття — декабристів, знаємо, що серед них витворився, як рід своєрідної культурної розваги, звичай поетичної імпровізації. Князь Одоєвський відповідав на різні питання імпровізованими мистецькими віршами; крім нього, було ще в тому самому середовищі двоє наджненних поетів. Або інший приклад: поет італійського рісордіменто, широко знаний з своїх в'язничних споминів Сільвіо Пелліко і його друг Манончеллі, бувши ув'язнені, творили вірші й запам'ятовували по сілька тисяч рядків, тобто цілі томи творів. У відомій царській в'язниці Шліссельбурзі щотретій в'язень писав у 1880-тих роках вірші (16 на 55 усіх). Початок цієї повені віршів був доволі інтересний. Умовини життя в той час були в „крізості” жахливі. Революціонери божеволії, обливали себе нафтою й згаряли, інші живі смолоскипи, кидалися на тюремну прислуго, щоб викликати реакцію та згинути від кулі, тощо. Настрій був щораз тритніченіший. Один із в'язнів описав цей настрій у пессимістич-

кому вірші. Йому відповіла, теж віршем, Вера Ніколаївна Фігнер, а її вірш викликав свою бадьорістю загальне захоплення. З цього часу стали й інші теж писати, і в цей спосіб поставали вірші на різні теми й з різних нагод. Віршами в'язні переписувались і у віршах полемізували один з одним. Шліссельбург перемінився на Парнас, і навіть найтверезіші не могли опертись сугестії. Наскільки спокусі віршописання підпадають у тюрмі навіть найнепоетичніші вдачі, того інтересним доказом є спогади молодшого на 20-30 літ від шліссельбуржан Троцького, який згадує про свої — до речі, малої літературної вартості — революційні пісні; про те саме говорять, крім цього, різновідні збирки віршів звичайних злочинців — іноді зовсім неосвічених в'язнів. В цих збірках можна деколи найти справді вартісні речі щодо форми й змісту. Вони свідчать, як під впливом почувань ім'ягкетні вдача злочинця. Для заокруглення образу можна б ще хіба навести, що раз один із злочинців дістав від суду дозвіл сказати свою оборону у віршовій формі, а ще один декламував безпосередньо перед смертю, вже на сшафоті, скомпоновану ним поему про власну смерть.

Подані факти загострюють цікавість, але більше не дають нам нічого. А ми хотіли б дійти до суті речі. Покищо із сказаного випливають два ствердження: 1) поети в тюрмі, мимо важких життєвих умовин, не замекають, а можна це додати наявіть, що павпаки, їхня творчість стає інтенсивнішою; 2) тюрма спонукає писати вірші людей, які перед цим з віршуванням не мали нічого сильного. Іншими словами, масмо діло з цікавим і на перший погляд незрозумілим психомологічним явищем: нахил до віршування в тюрмі — це радше правило, ніж віймок, це винувати психічної структури в'язня.

Що це явище на перший погляд незрозуміле, мабуть, кожному очевидне: Як же це так? — питасмось. Чи може бути більший контраст, більше протиріччя, ніж тюрма й поезія. Кошмарна, до брутальнosti реалістична генна, перед якою бліднуть Дантові описи, — і царство уяви й чарівної казки. Горіння бруду, залива скверноти, потоп гріхового чаду — і фата-моргана естетичної насолоди чи безкощеної краси! Злочини, підстути, насилия — і споконвічна істина. Проклін чи сороміцька ляйка — і творче різьблене слово. Недаром молиться в одному вірші з заслання Орест:

О сонце світів, о лагідне!
В безмірній щедроті своїй
Схилися, далеке і рідне,
І землю скорботну ограй.
Я, спраглий любові ясної,
Благою тебе: підійми
Мене із безодні страшної,
Бездні убивства і тьми.

Контраст безможної любові й безодні злочину, зарисований в цьому восьмистиші дуже виразно. Подібних протиріч можна б назвати більше. А подруге: звичайно уявляємо, що до писання

треба спокою, деякого душевного миру, тишини, самотності. Як же це погодити з багатолюдними камерами, з важкою працею, із злобним оком наглядача, виснаженням, холодом, голодом, лайкою тюремної прислуги, побоями. Це все є великою загадкою, яка стосується до загадки буття взагалі.

Ця загадка вчить щойно цілком розуміти вимогу модерної психології, що не можна ніколи пояснювати відірвано поодиноких психічних явищ, але треба намагатись збагнути „цілу людину”, чи пак, як це фахово називається, її структуру. Щоб зрозуміти психологію в'язня, а разом з цим і його внутрішній приamus говорити віршованою мовою, на це треба відшукати центральну проблему тюремного життя, від якої залежить цілий спосіб діяння й рід почувань невільної людини. А ця вимога веде нас дуже далеко і є власно філософічною проблемою. Бо по суті йде про річ безконечно велику: про призначення людини. Це питання — таке незображенno глибоке, що його в щоденному житті оминаємо. Живемо, ставимо собі дальші чи близчі цілі, змагаємо до них з більшим чи меншим зусиллям, віримо самі, або даемо себе засуґерувати іншим, у доцільність наших зусиль, але рідко питаемо себе про остаточну ціль. Во це питання на порозі нерозгаданого й відповіді на цього піколя не пощастиТЬ розумово аргументувати.

Тільки поверховним людям здається, що вони збагнули всі тайни життя. І, як воно не дивно, але так воно є — що більший розвій цивілізації, що більший поступ техніки, природничих наук, то плиткішою є людська думка. Це тільки 19-му століттю вдавалось у його засліпленні, в його вузькій гордості, що матерія заступить Бога, а її закони стануть на місце об'явлень. Вік цей глузував з віри, а вірив сам тільки в „розум без віри основ”.

Щойно стихії, в яких стаємо іграшкою обставин, учать нас скромності й вказують належне місце. Чи хтось з людей справді може по першій, а ще більше — по другій світовій війні вірити у всесильність людини? Нам здавалось, що ми ведемо, кермуємо; в дійсності ж пізнали ми, що тільки блукаємо, — мов сліпі, йдемо навмання. І відтіль — щоб закінчити дегресію, той ренесанс релігійності, який подибується, звичайно, по катаклізмах. Тому до сьогодні атомова бомба не викликає в нас захоплення із згаданих неограничених можливостей людини, а жахає радше марівом Атлантиди чи загибеллю землі.

Всі модерні геніяльні досліди й відкриття в дійсності відслонюють мале й неістотне, а на боці залишають і надалі нерозв'язаними всі ті основні питання, які хвилювали людство споконвіку і які хвилюватимуть його, як довго існуватиме життя на землі: це питання про первопричини й про цілі, про матерію й дух, про призначення й про шляхи до його звершення. Це так, як у Шевченка:

Один у одного питаем:
На що нас мати привела?
Чи для добра, чи то для зла?

На що живем? Чого бажаєм?
І, не дознавшись, умираєм
І покидаємо діла...

Ці питання з безприкладною яскравістю стають перед інтер'єрним в'язнем. По-перше, тому, що тюрма це стан в'язковий, подібний до стихійних катастроф, до воєн, біблійного потопу чи трагедії Помпеїв. В тюрмі активна людина чину пізнає в усій наготі власне безсилия. В тюрмі відчуває вона весь тягар власної безпотребності, безпожиточності для людства. Але є ще й друга причина: в заперті є безкоєчно багато часу на передумання всіх цих питань, а терпіння веде з невідкличним примусом до душевного поглиблення. Тому то й усі питання набирають під ударами долі в'язкової плястичності.

Коротко для підкреслення реасумуємо: в тюрмі стає перед людиною на весь ріст питання про її призначення. Це байдуже, яку відповідь людина на це питання дасть, — це байдуже теж, чи вона остаточну відповідь на це питання найде, чи перебуває тільки в стадії пошукувань. Во сяк чи так реалізувати призначення в заперті ледве чи дасться в задовільних розмірах. А життя без можливості здійснювання свого призначення це мука, це трагедія, яку цілком збагнути може тільки той, хто сам щось подібне пережив. Без можливості змагатись за життєву ціль людина за життя ще дістается до гробу, з темрявою катакомб, з бесповітряним якимсь простором, із залишнimi віконницями.

Вже дурманом лъюхів повітря у в'язниці.
Вже обрії шляхів тісні закрили стіни
Й примарний сон в почі тінявих днів лиш сниться.
Бо промінь сонця й подув вітру не прилине
І грубих мурів не проб'є мосії клітки,
Віконних кованих заслон від домовини.
...Зачинене вікно і грата і решітка,
І іноді лише далекий з міста гомін...
...Павук мотає на решітці сіру нитку —
Минулося життя і маю тільки спомин.

Ми підкresлили, що в'язниця сприяє творчому шуканню за призначенням. Розглядаючи докладніше це питання, треба б дещо що точніше з'ясувати. Це шукання не має бути обов'язково шуканням чогось нового. В'язень може відчувати потребу тільки спрецизувати, перевірити чи доповнити свої дотеперішні погляди; він може відчувати потребу обширнішої аргументації для свого дотеперішнього діяння. Вкінці він може усвідомлювати собі щойно докладно те, що досі вже здійснював у житті, але ще тільки підсвідомо. Річ тільки в тому, що в'язня цікавить, до чого він призначений. З природи речі, призначення до чогось зобов'язує. Як не можемо сповнити призначення, почуваємо на собі тягар відповідальності, відчуваємо неспокій, чи ми всіх засобів випробували, щоб таки обов'язок здійснити:

Які ж мене, мій Боже милий,
Діла осудять на землі?

— питается з трагічного Тарас. Тимчасом в дійсності, замість здійснити життєву ціль, стрічаємося в заперті з життєвою пусткою, з комплектою порожнечею. І в'язень не тільки не може виловити життя доцільним змістом, згідним із власним поглядом про своє завдання, але взагалі ніяким змістом.

Згідно з сказаним, центральною проблемою тюремного життя є боротьба за суть і зміст життя, найжахливішим переживанням — неможливість віднайти суть у сірім оточенні тісних стін, чи реалізувати намічені собі зміст у нових обставинах і у висліді — жах перед порожнечею:

У нерозвіяній тьмі безпереривних ночей
Три тижні дум пройшло вже ходом черепахи...
У тьмі печер десь хробам нидіють їх очі...
І думи жалять: злі, — настирливи комахи:
Чи нидіють в безчинності і мислі й мрії?
І сохнуть почуття — і в'яне воля з жаху...
А може суть життя я віднайти зумію, —
Бо рано ще й кластись не хочу в домовину.
... І може в попелі даремно не зотлію..
Три тижні дум, — п'ятсот чотири вже години.
І знов у сумнівах безвольна думка рветься:
П'ятсот чотири рази шість, — числю хвилини...
А скільки буде їх за літ п'ятнадцять, — десять?...

Цей контраст між бажанням здійснювати намічені цілі й абсолютною беззмістовністю є ще тим дошкульнішим, що до в'язниці потрапляють здебільша саме люди дії, а не роздумування, не німої контемплляції. Ось прекрасний малюнок цього контрасту в сонеті Кравцева:

Про дні колишні горді та хоробрі
снуються спогадів нікчемні тіні,
то сняться: береги, що в п'яній піні,
нових країн запаморочний обрій.
То знов нуді б'язничній, наче кобрі,
дивлюся в очі крижані зміїні —
і з мороку кутів, зо слизу, тліні
бухтять думки причасні недобри.
Ще мить — і руки в білій огневиці
порвутися битися об мури, грати
і різати скляним одрівком жили.
Та спинить щось: ще будуть близкавиці,
що серце в бою буде кров'ю грати,
щоб горді дні минулого ожили.

Дійшли ми отже до центральної проблеми в'язничного життя, яка стає ключем зрозуміння психології в'язня і яка теж вияснює тугу в'язня за віршем. І то боротьба за суть і зміст життя вияснює нам нахил до віршування, незалежно від того, яка є безпосередня причина, що каже братись за поетичне ремесло. Таких безпосередніх причин може бути декілька, найменше шість. Ось назову ті, які, на мою думку, с найважніші:

охота виповнити якимось змістом порожнечу, бажання залиши-
ти опис своїх переживань і терпіння для інших і для себе, по-
треба найти якесь джерело сили й відродження, примус втихо-
мирти почування, конечність найти якесь естетичне відпру-
ження й зрівноважити в якийсь спосіб важкі переживання, рі-
шучий імператив проявитися й сповнити, бодай частково, при-
значення.

А тепер, щоб зрозуміти зв'язок, перенесемось на момент до
в'язниці і намагатимемось вчутись у переживання самотнього
торяжника.

Як тільки замкнуться за людиною важкі, чорно-куті залізні
брани, дастесь їй жорстоко відчути якась безодня часу. Випов-
нені різнопідною працею попередні дні й абсолютно бездіяль-
ність перших днів запертя, велика турбота про майбутнє, без-
переривне очікування на щось невідоме, на допит, тортури, на
доказовий матеріал, хитання між надією на вихід і маривом
довгих літ неволі, журба за долю близьких, жах, чи з честю
перетривається знущання, тощо, спричиняють, що години стають
днями, а дні тривають безконечність. В'язень намагається за-
спокоїтися і скоротити час. Але це не так легко. Він тисячу
разів передумує ту саму думку й вкінці починає вона його томи-
ти або жахати. Тоді старається в'язень позбуритися її. Він пробує
механічним засобом вищерти думку із свідомості: ходить по по-
рожній камері й рахує. Все, що завгодно. Дошки на долівці,
суки в них, цвяхи чи плями, шпуги грат, найчастіше — власні
кроки. Ось читаемо у Франка:

Встаєм раненько, мисмось гарненько,
вбираємось і стелим ліжко вміть,
пісочком казню метемо чистенько,
тоді давай ходить, ходить, ходить...
Шість кроків там і шість назад — досить,
щоб не крутився світ, та трьом тісненько:
то два з нас ходить, а один сидить, —
той встане — з нас один сіда смирненько.

Це механічне рахування не опустить в'язня ніколи: він ра-
хуватиме дні, години, хвилини й секунди, які пережив у тюрмі.
Скільки днів минуло від останньої зустрічі з рідними й скільки
треба ждати на нову. Скільки днів минуло від останнього до-
питу в слідчого чи прокурора, від інспекції начальника в ка-
мері чи від адміністраційної кари за непослух. В'язень знає
докладно всі дати зного життя й жде на різні роковини (на-
ціональні, церковні чи родинні), а навіть на роковини всіх сво-
їх успіхів чи невдач. Спогади роями прилітають у тиху, понуру
камеру. Спогади викликають візію колишнього гомінкого життя.
Всі вони є по змозі докладно зв'язані з датою й систематично
упорядковані. Але ця педантичність починає мучити. Мучать
теж і самі спомини, бо вони родять тугу. І десь на далекій
півночі розпушкою ридають слова Драй-Хмари:

І знов обвугленими сірниками
На сірих мурах сірі дні значу
І без кінця топчу тюремний камінь
І туги напиваюсь досхочу.
Напившись, запрягаю коні в шори
І доганяю молоді літа,
Лечу в далекі голубі простори,
Де роззвітала юність золота.
— Вернітесь, — благаю, — хоч у гості!
— Не вернемось, — гукнули з далені.
Я на калиновім заплакав мости...
І знов побачив мури ці сумні
І клаптик неба, розп'ятий на гратах
І нездіманне око у вовчку...
Ні! ні, на вороних уже не грati:
Я в кам'янім, у кам'янім мішку.

Поруч спогадів зненавиджені стають теж пляни, бо навряд іх пощастиТЬ здійснити. А до заповнювання свідомості нема нічого: ні часопису, ні книжки, ні олівця, ні клягтика паперу, — часто навіть товариша в камері. Зачинається самоаналіза. Кожний вчинок, кожну думку розкладається на шматочки. Скальпель хірурга є дуже гострий. Всі помилки виступають дуже плястично, всі хиби дуже яскраво. А виправити помилки минулого нема як. Якщо вчасно не урвати цієї самоаналізи, то вона загрожує поважної небезпекою: розхитанням нервів, бо в'язень стратить довір'я до себе, відчує тягар маловартісності, зненавидить себе. Але що робити? Що робити? Упасти, душевно заломитись не можна. Адже ж в'язень знає, що має якесь призначення, що йому треба зберегти всі свої сили, щоб скорше чи пізніше це своє призначення здійснювати, щоб бодай іншим не статися лихим прикладом. Отже, наказом хвилини стає: зайняти чимнебудь свою свідомість, щоб зберегти себе душевно здоровим для майбутньої дії. Це зайняття мусить бути доволі інтенсивне, щоб не допускало ні ослаблюючих спогадів, ні роз'даючої аналізи. І тоді береться в'язень інстинктивно писати вірші. Річ природня, що це зайняття само з себе насувається поетові з іскрою Божою, але його вишкує собі теж в'язень, який досі й ніколи не снів про поезію, і який і на майбутнє навряд коли до поезії братиметься. (Як приклад, згадаю Троцького). Отже, вірш стає зброєю в'язня в його боротьбі з безчинністю, з беззмістовністю, з пусткою, якої творчий дух знести не може, яка його ослаблює, яка вбиває його енергію, працездатність, охоту до змагань, прямування до цілі, до здійснення призначення. І це є перша причина, чому в'язень береться до творення, — до писання чи викорування віршів.

За даних обставин постають іноді віршовані спогади з минулого. Пригадую загальновідомі Шевченкові майстерні малюнки: „Мені тринадцятий минало”, „Давно те діялось” з поеми до Козачковського (обидва вірші з Орської кріпості), „Ми в купочці колись росли” з Кос-Аралу та інші.

Перехід від вільних, — таких дуже характеристичних для зня, — спогадів у власній думці до утривалення їх у вірші здається зовсім природним. Так, отже маємо навіть безпосередній момент, який спершу підсуває думку, а згодом примушує фрутись до віршування. В'язень находитъ у спогадах тематично одноточно ціль: запам'ятати в конденсованому вигляді те з нулого, що йому віддається за особливо важливe. Може, не єки важливe, але й гарне. Ось Михайло Орест пригадує собi:

Прекрасні дні, в минулім потонулі!

Ще образ ваш не стерся, не поблід:

Іду в ліси, де мій застався слід.

І знов мені шумлять дерева чулі.

Я бачу близкавичний біг козулі,

Таємну папороть і тихий глід,

Суниць я бачу ароматний плід

І п'ю блаженним слухом клич зозулі.

Враз барви щастя гаснуть. У півтъмі

Квадрат вікна біліє. Чорні грati.

В залізі двері. Тиша. Я — в тюрмі.

О! духи! Я не хочу тут конати,

Я волі син. Порвіть потубну сіть!

Я плачу, я благаю: поможіть!

Цей квадрат в'язничного вікна, ці чорні грati щораз більше «увватимуть пам'ять, — щораз більше забуватись буде краса. її не забути, заковує Орест спогад у сонет. А відомо, що пам'ятується найкраще вірш, отже вірш за даних обставин має вартість мнемотехнічного середника.

Запам'ятати хочеться не тільки минуле, але й сучасне. І хоч сучасне дуже сіре, дуже однотонне, то проте велику цінність для в'язнів мають усі його терпіння, всі його думки, всі фізичні й духовні тортури. Вони ж йому так багато коштували, що не сміє пропасти. Вони ж є доказом його сили, його гарту, його витривалості! Вони ж є для в'язня його єдиною гордістю, як усе це йому пропало, а для інших можуть бути зразком, науковою, ікладом, цінним досвідом. Колись, по роках, ще в'язень пам'ятив докладно, завдяки віршам, все те, що з ним діялось. А же, доведеться йому сказати ці вірші родині, друзям. А може, рядки дістануться на волю, доки ще в'язень сам вирветься; може, свідчитимуть про його героїзм тоді, як він сам за племінну решіткою загине.

І в'язень фотографує все, — свою вбогу обстанову, свою пошуру келію, свою ненависть до прислуги і злобу сторожі, надії зневіру, упадки й зриви, молитву й проклъони, себе й друзів, напр., опис тюремного проходу в Кравцева:

Червоних мурів цямрини чотири —

і в глибі двору в'язнів чорне коло

повзє, снується кроком в'ялим. кволо —

і йдуть горою і дощі і шквири.

І тільки часом, як в огнянім вирі

зринає зрання сонця світле чоло,

то крайчик мурів іскриться навколо
й палають вікна, мов рубіни щирі.
То видно: довгим рядом по екрані
навсонячного муру йдуть без впину,
кудись правують тіні тих, що в колі...
Ідуть та йдуть — тремтять у мряці ранній —
і вже в куті, схиливші чола, спину, —
зіходять в нетрі мороку поволі.

Це фотографування власних переживань і оточення, в якому найшлось, лучиться знову ж дуже тісно з центральною проблемою. Бо якою не була б ціль нашого життя, завжди в кожній людині вже підсвідомо діє закон, щоб проявитись, щоб показати, що ми не даром у світі жили. А як про наше життя не може свідчити творчий чин, то мусить говорити бодай твердо закущені губи, воля гідно вміти перенести своє страждання і свій біль. Залишили слід по собі є бажання кожної людини. Таким слідом іноді бувас тільки підпис десь у смертній камері, як це відзначає Клен:

Пригадую підвал чека в Полтаві,
де я колись годині три чекаю.
Лилось крізь шиби світло золотаве,
І я затерті написи читав
На вапні стін... Ніхто у книгу слави
Тих смертників імена не вписав,
Що звідси тим, які живуть на світі,
Свої останні креслили привіти:
„Чекаю розстрілу. Петро Палій”.
— „Сьогодні вмру за тебе, мій народе.
Іван Манзюк” — „Кінець. Нема надій.
Прокляття шлю катам. Василь Макода”.
— „Живіть і не зрікайтесь гордих мрій,
О ви, кому це світить сонце вроди.
Михайло В'юн”. — „Марусі мій уклін.
Іду на смерть. Манюра Валентин”.

Таким слідом має бути також опис переживань, про які ми схильні думати, що не даремні вони були, що служили вони спільноті, власному народові чи людству. В'язневі присвічує думка, що завдяки його віршам збережуть пам'ять про нього ті, що їх читатимуть. А збереження пам'яти про нього має заступити йому можність сповнити своє призначення. Адже ж завжди мірилом словнення завдань є саме признання. Чим довше зберігається пам'ять про чиєсь чини, чим загальніша є пошана чи признання, тим краще було сповнене признання, тим спокійніша може бути совість людини. Тому в'язневі так важно, щоб він був певний, що десь існує гурт людей — хай малий навіть — який про нього не забуває. З цим гуртом людей в'язень намагається мати безпосередній зв'язок. Для цього гурта, між іншим, призначено вірші. А втім не тільки про власні переживання йде. Щось із шляхетного еросу літописця відзвивається в тому намаганні, щоб дати опис в'язниці. В цьому описі маємо знайти відблиск

епохи, зусилля покоління, яке боролося й змагало до мети. Щоб не бути цілком безужиточним, в'язень намагається стати хронікарем подій. А що не може їх писати на папері, то записує їх у голові за допомогою вірша. Але не тільки сухим хронікарем ~~стає~~ він. Він стає інтерпретатором і філософом. Вірш повинен не тільки віддати тло, але й стати історіософією. Во дуже часто витворюється у в'язня своєрідна філософія, що навіть терпнія має свою вартість, що воно не гине, що воно діє. В цей спосіб вірши стає своєрідним визнанням віри в'язня, його філософічним „кредо”, — його і його друзів.

Але якими філософічними міркуваннями в'язень не потішався б, і які не придумував би засоби, щоб залишитись хосеним і творчим, то завжди буде він свідомий, що й філософічні теореми, і намагання не відставати від живого світу с тільки свідомо творчою ілюзією, самообманом — щоб не тратити рівноваги, щоб не одуріти.

Як же ж його у неволі
Жити без надії?
Навчіть мене, люди добрі,
А то одурію...

кличе в розпуці Шевченко. І тоді находить він розвагу, заспокоєння й силу в писанні віршів.

Не для людей, тієї слави,
Мережані та кучеряві
Оці вірші віршую я —
Для себе, братія моя.
Мені легшає в неволі,
Як я їх складаю:
З-за Дніпра мов далекого
Слова прилітають
І стеляться на папері,
Плачуши, сміючись,
Мов ті діти, і радують
Одиноку душу,
Убогую. Любо мені,
Любо мені з ними,
Мов батькові багатому
З дітками малими.

Так отже вірші мають у неволі, поруч із заповненням пустого часу й залишенням сліду по переживаннях, ще одну ціль: дати в'язневі силу, щоб перегравати лихий час. Є це рід постійного самовиховування віршами, щось в роді автосуїтії, яка має в'язня утримати на відповідній душевній висоті. Ми вже знаємо, як дуже в'язень боиться, щоб не понизити свого лету. Адже ж кожне заломлення віддає його від призначения. Тому в'язень молиться у віршах, складає гімні батьківщині, за яку терпить, стає на прою з інквізитором, який його переслідує, бачить своїх предків у стрілецьких вборах, перед якими він відповідальний, щоб не сплямити своєї чести, розмовляє з героями, що до нього приходять, щоб власним прикладом підтримати на дусі.

В льохах Берези в'бивчих — вічно впертий
Кладу вотонь жертвового багаття:
Кругом суворі разом сядуть браття,
Святій ідеї вірні аж до смерти.
Козак, який гатив студене море
І клав під мури Петербурга кості.
... Засніжені з Соловок прийдуть гости,
І не розділять нас віки й простори.
... І Войнаровський зі снігів Сибіру,
Дід Кальнишевський радісний, щасливий,
Тарас Шевченко зі степів заслання —
Благословляє завзяття, запал, віру,
І бачать успіхи й воскресні зриви
Палким, наджненним духом віщування.

Все ж обставини бувають сильніші. Особливо, як в'язень є свідомий, що й ті, які йому мають бути зразком, знали й розпуку й слози, як ось навіть безсмертний Тарас.

Друже! Брате!

Приходить ніч в смердячу хату,
Осядуть думи, розб'ють
На стократ серце і надію
І те, що вимовить не смію...
І все на світі проженуть,
І спинять ніч. Часи літами,
Віками глухо потечуть;
І я кривавими сльозами
Нераз постелью омочу.

Уже із сказаного досі мабуть досить ясно, що переживання є в'язня впливають на поглиблення його почувань. І почування є четвертою причиною, чому в'язень береться до віршів. В кого розпука буває щоденним гостем, і кому витискає вона криваві сльози з очей, той перестає бути врівноваженим і холодним обсерватором життя. До поглиблення почувань спричинюється теж розлука з усіма, кого ми любили, і позбавлення всього, що ми любили. Уявіть сина й матір, чоловіка й жінку, брата й сестру. Звичайно, в щоденному житті не говорять вони собі багато слів, які свідчили б про почування. Але якже ж багато є познак цих почувань! Бліск ока, тон голосу, ледви помітні дрижаки, неспокій при небезпеці, радість з успіху, усміх, підбадьорення. І нараз цього всього нема. В'язень не бачить близьких і не відчуває, що вони думають про нього і чи думають взагалі. І так триває тижні, місяці, роки. Іноді навіть лист не прийде. Найчорніші здогади томлять в'язня. Він докоряє іншим: Забули, безсердечні! Пригадаймо відому скарту Шевченка:

Хіба самому написать
Таки посланіе до себе,
Та все до чиста розказатъ,
Усе, що треба, що й не треба.
А то не діждешся його,
Того писанія святого,

Святої правди ні од кого.
Та й ждати не маю від кого,
Бо вже б, здавалося, пора:
Либонь, уже десяте літо,
Як людям дав я „Кобзаря”,
А їм неначе рот зашито:
Ніхто й не гавкне, не лайнє,
Неначе б не було мене.
Не похвали собі, громадо, —
Без неї може обійдусь, —
А ради жду собі, поради;
Та мабуть в яму перейду
Із москалів, та не діждусь...
Мені було, аж серце мліло, —
Мій Боже милий, як хотілось,
Щоб хтонебудь мені сказав,
Хоч слово мудре..

І коли немас змоги обмінятись поглядом очей, усміхом, пепроносом і висловити в цей спосіб почування, то тоді хотілося б **змінити** почування в слова. В'язень докоряс собі, що давніш був **замало** чулим для рідних, замало показував їм любови. А коли **він** цієї любови й надальше не може виявити й мусить її здавати в собі, то вона росте, нечувано росте. Вона росте зокрема, якщо в'язень має докази пам'яті близьких. Тоді він хотів би **змінити** свою відчіність. А як про в'язня забувають, тоді ростуть інші інші почування в нього: охота найти в когось співчуття, Звикли ми вважати потребу знаходити співчуття за нему жеєську рису, — стидатись цього почуття. А проте, — нераз з стилем, належнічи, стверджуємо, що воно існує, що взагалі людським с бажанням находити відзвук в інших тоді, коли терпиться. **Во** людина є з крові й плоті, а не з каменя.

Особливо рокові свята, далеко від рідних околиць, від звичайних обрядів, від спільного стола, викликають потрясаюче враження й залишають слід на майбутнє.

Щоб належно зрозуміти цілу глибину тих почувань, то треба **не** забувати, що в'язні це люди, яким забракло життєвої цілі, **які** не можуть реалізувати своє призначення. Глибину своєї трагедії вони так глибоко відчувають, що завжди до неї вертаються. **Звідти** деякий егоцентризм, звідти бажання, щоб інші теж розуміли ту трагедію, звідти й деяка слабість, „розкисаніння”, сентименталізм. Втрата життєвого призначення робить людину м'якою. **I** це одна з причин поглиблених почувань. Але втрата призначення має ще й інші значення. Життя не зносить порожнечі, і **на** місце дотеперішньої цілі людина вишукує собі нову. Досьогучасний чин мусить заступити благородна, глибока, всеобіймаюча любов:

Перелічу і дні і літа:
Кого я? де? коли любив?
Кому яке добро зробив?

— питается Шевченко. А що любов має бути виїмкова, полу-**м'яна**, жагуча, отже й додає Шевченко з невдоволенням:

Нікого в світі, нікому в світі.
Неначе по лісу ходив.
А малась воля, малась сила.

Так отже в цілому вплив в'язниці на почування є неймовірний. А що ж має більший зв'язок, як почування й поезія? Довго давлені слова бувають напушисті, вищукані, бароккові, але проте вони ширі. Не забуваймо, що в'язень хоче сказати все. — все, що переживав чи, радше, відчував, тижнями, місяцями, іноді роками. І тут маємо дальше вияснення, чому іноді в'язниця перетворюється на Парнас.

Слова мають бути так насичені почуваннями, щоб вони мали силу магічних заклять, щоб з'єднували приязнь, щоб родили почування рівно сильні, як ті, що зачаровані в слово вірша, щоб будили відзвук, щоб не дати нікому забувати. Пам'ятати про в'язня мають приневолити інших його терпіння, які він у віршах пляново й доцільно описує; приневолити має теж глибина почувань, яка вірші спонтанно родить. Кожний вірш це сердечна просьба до найближчих, до однодумців: Не забудь! — Не забудьте! Я ваш, на віки ваш, і хочу бачити у вас зрозуміння й любов рівну моїй.

Ми побачили, як під впливом розлуки, самоти й туги ростуть у в'язня почування, які з чергі виливаються у віршах. Ми побачили рівночасно, що у в'язня дрімає десь в душі надія, що ті вірші збережуть пам'ять про нього і про його чини, бодай в гурті тих, які йому найближчі. Цим робом пізнали ми четверту причину, чому в'язні намагаються писати вірші. Писання віршів під впливом почувань треба протиставити першим трьом причинам: тут уперше виявляється чисто творчий момент. В'язень пише не лише в наслідок якогось розрахунку, а просто з конечності; він не пише у висліді розважання, що в цей спосіб він скоротить час чи залишить слід по своїх переживаннях, чи буде себе віршем сугерувати, і в цей спосіб вірш стане йому джерелом сили, але він творить спонтанно, бо так велить йому стихія почувань.

Додати б ще хіба можна, що сентиментальними стають усі в'язні, а з правила — довгоречинцеві. Тут не відограє ролі освіта, походження, середовище, причина ув'язнення. Найгірший злочинець, найбезоглядніший садист попадає у в'язниці в солодкаво-мелянхолійний настрій, і зворушення легко зволожчує йому очі. Вийнятки є дуже рідкі і свідчать про деяку тупість вдачі недорозвиненісті. А що неосвічений в'язень рідко себе контролює, що він є безкритичний, то його настроєвість, сентиментальні виливи почувань, бажання відчути співчуття — є більше наявіть розвинені, ніж в освічених. Підкреслюю той факт, щоб вияснити теж і нахил злочинців до писання віршів. В них головною спонукою є таки поглиблена почувань, при чому деяку ролю відограє ще й бажання викликати якусь сенсацію, подив чи захоплення (вірші з ешафоту).

Зовсім окремо треба підкреслити, що до поглиблення почувань спричиняється туга за природою, за красою, за естетичною насолодою. Вона нераз проявляється в кольорових снах, в яких мар-

яться китиці квітів, гірлянди троянд, квітучі дерева, квітники й багаті городи. Бо під впливом тюрем інакше уявляється нам життя. Скажемо з Кленом:

—

Але в тюрмі я, мов дитя у школі,
Навчивсь кохати сонце і життя;
Який чудовий перший день на волі,
Коли, черкнувшись грані небуття,
Ти знову чуеш спів женця у полі,
Мов він твоє вславляє вороття.
Десь у садках п'янікіше пахнуть квіти
І самі хиляться до тебе віти.
Стрункіші стали постаті дівчат
І по-новому світяться їм очі.
А в небесах, де тиша й вічний лад,
Застигло все в прозорості урочій,
Мов грас відблиском Господніх шат..

Шукання за естетичним відпружненям, за вирівнянням недостач, виявляється у вірші, і це є чергова причина, чому в'язень шукає забуття в поезії. Це шукання вияснює нам частинно ту проблему, яку ми поставили на початку доповіді: шукання краси, казки, вічної правди, має нам дозволити забути на мить пекло переживань, геенну насильств і тортур, довкілля бруду, облуди й підступу. Надхненна, щира творчість, має бути сильніша від тъмної дійсності. Це так, як у короткому восьмистиху Кравцева:

Гуляють зайчики на стінах,
Я ж казку сонячну сплю —
І дівчина золотокоса
Зіходить в келію мою.
Милуюся грудьми ясними,
Цілуочі їй, уста...
І гаснуть зайчики, і гасне
Із сонцем з'ява золота.

Цим сонячним променем, що пригадує в'язніві правдиву варницю, життя, що гуляє зайчиком, що викликає золоті з'яви, є вірш.

Все ж найбільшу вартість для в'язня має вірш тоді, як стає йому призначенням, як в'язень відчуває в собі полум'яну іскру йому, пророчий дар, надхнення, і коли він почуває, що в руці не його зброя, це меч, що вказує шляхи грядучим поколінням. Бо тоді в тюрмі може він творити, тоді він не безпожиточний, не забутий, не поза бортом своєї суспільності, з якої він вийшов, для якої живе, для якої терпить, для якої готовий на смерть.

Бо кістя української кости
І рідного дерева сходячі брості, —
Бо тіло ми рідного тіла
І кров ми батьків наших крові,
Предтечі правдивої сили,
Землі житсеродної соки
І рідної мови незвершене Слово,
Яке це було у началі.

Без сумніву, кожному в'язніві, що зачинає писати, спілься

сте горде призначення: чи він пише спомини для скорочення часу, чи фотографує свої переживання, як сторінку сучасного літопису, чи шукає сили в зразку предків, чи в красі рідної природи, чи старається скувати в стихах почування, як дар для рідних чи друзів, чи шукає обнови в контрасті правди до насилия — то завжди сподівається він, що може колись ці його вірші найдутися на столі української хати, стануть духовою стравою зазивом до вічного чину, до поступу, до служби Правді. Бо як би не було, а мости до правді путь є найшляхетнішим призначенням людини. А перелити своє бажання, — жити для правди і служити їй, — на тисячі чи мільйони є найбільшою заслugoю

І як в'язень стає герольдом Правди, то зачинаються для нього дні щастя й дні муки.

Він перестає звертати увагу на оточення й творить в найжажливіших умовинах. — напівзакостенілій із зимна, при найважчій чорній праці, під побоями. Нераз, вибігаючи зимовий ранком у чорну ніч до праці, відкидає він із заплющеними очима голову взад і повторює з захопленням свої гімни Творцеві Батьківщині, тим, що на шляху до великої мети впали. Він не знає спочинку, пробуджується до творення вночі й марить про нові надхненні сонати увісні. Ось ця блаженна хвилина в Кравцева:

Як дні невольні, горді до загину,
Нам спалює жага огнянокрила, —
То з вільних снів, що ніч у надрах скрила,
З тривоги дум і рук, що прагнуть чину,
Знечев'я повстає в якусь хвилину,
Затвердле, мов руди сирої брила. —
І в глибах душ, як в челюстях горнила,
Тебе палаєм, плавимо без впину —
І ти пливке, розсяяне і щасне
Ряхтиш вогнями, мінишся барвисто
І світ займаєш полум'ям чудово —
І в мить, коли вже пал потухне, згасне,
То в грудку криці ціпеніш чисто:
Ясне, холодне і тасмне слово.

І в тих народинах слова безконечне щастя. Але в тому творенні є й мука. Бо, по-перше, всі ці слова, писані іноді без олівця, чорнила, пер, паперу, на самих тільки звоях мозку, треба пам'ятати. І острах, щоб не забути, є величезний. Але ще більшим є острах, чи взагалі дійдуть ті слова до тих, для яких писані

..Не знаю, чи до тебе дійдуть, — чи долинуть
Мої слова? — чи збережутся на папері, —
Чи всі безслідно десь зі мною разом згинуть, —
Не вийдуть поза брами ці зlossenі двері.

І жах той є такий великий, як жах кожної творчої людини перед якою стане на весь згіст мариво, що ціле її життя було безплідним, даремним! Цей біль болів наших найбільших: Шевченка, Франка, всіх тих, що в тайзі Сибіру колись чи сьогодні він є такий великий, що нам не лишається нічого іншого, як разом з незабутнім Кленом закінчити:

Тож помолімся за полонених,
Які у морі бурянім пливуть,
Та ще за страждущих та утнетених,
Які шукають марно світлу путь,
За всіх в снігу за жива погребених,
Які шляху до дому не знайдуть.
Над ними, Господе, в небесній тверді
Простри свої долоні милосерді.
Ще помолімся за всіх, кому
Вже не судилося узріти світла.
Що їх я думкою не обійму;
За всіх, кому зруйновано іх житла,
Кого безжалісно клинули в тюрму,
Щоб радість ім ніколи не розквітла.
О, тільки дотиком легенським рук,
Позбав їх, Господе, страждань і мук.
То ж ревно помолімся за всіх,
Кого сувора доля не пригорне.
Хто не зазнав ні радости ні втіх,
За всіх, кого нещадно чавлять жорна,
Кому завмер у горлі криком сміх,
Чиї неясні дні, як ночі чорні.
Ти, Боже, іх у темряві не кинь,
Благослови ім шлях серед пустинь.
Помолимось за тих, що у розпuzці
Помрутъ, відрвані від рідних хат:
Помолимось за тих, що у розпузці
Вночі гризути залізні штаби грат,
Що душать жаль у невимовній муци,
За тих, кого веде на страту кат.
Над ними, Господе, в небесній тверді
Простри свої долоні милосерді.

— — — о о — —

**ІЗ ДОТЕПЕРІШНІХ ВИДАНЬ ЛІГИ УКРАЇНСЬКИХ
ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ МОЖНА НАБУТИ:**

1. Альбом Політв'язні «АВІАВІЦ» — 1.50 НМ
2. Альбом «РАВЕНСБРЮК» — 1.00 НМ
3. Т. Шевченко «КАЗЕМАТНІ ПОЕЗІЇ» — 0.70 НМ
4. Др. В. Янів «НІМЕЦЬКИЙ КОНЦЕНТРАЦІЙНИЙ
ТАБІР» — 1.00 НМ
5. Василь Савченко «БЕЗІМЛАГ» — 0.75 НМ

Звертатись на адресу: Видавництво ЛУПВ, Мюнхен, Дахауер
стр. 9/II.

Крім цих видань можна набути в В-ві ЛУПВ також книжки
О. Данський — «ХОЧУ ЖИТИ», В. Коваль — «МИ УКРАЇНЦІ»

